

Cezayirli Düşünür Mâlik b. Nebî'nin İktisat Düşüncesi: Düşünsel ve Toplumsal Perspektifler

The Economic Thought of the Algerian Thinker Malik Bennabi: Intellectual and Social Perspectives

Feyza Nur Üstün

Bağımsız Araştırmacı,
feyzanur5511@hotmail.com

Öz: Bu makalede Cezayirli Düşünür Mâlik b. Nebî'nin iktisat düşüncesi, düşünsel ve toplumsal perspektifler üzerinden ele alınmaktadır. Mâlik b. Nebî, medeniyet ve sömürgecilik konusunda önemli çalışmalara sahiptir. Ona göre medeniyetin inşası için toplumların iktisadi açıdan da bağımsız olmaları, yeniden yapılandırılmaları gerekmektedir. Mâlik b. Nebî çalışmalarında Müslüman toplumların sömürgecilik sonrası dönemde karşılaştığı ekonomik sorunları analiz ederken, Batı'nın kapitalist ve Marksist yaklaşımlarının taklit edilmesinin yetersiz kaldığını vurgulamaktadır. Ona göre, ekonomik kalkınma, Müslümanların kendi kültürel ve dini değerleriyle uyumlu bir model geliştirmeleriyle mümkün olacaktır. Nebî, Müslümanların ekonomik hayatta karşılaştığı sorunları, sömürülmeye elverişlilik, medeni irade kavramı üzerinden analiz etmiş, psikolojik temellerine değinmiştir. Nebî'nin bu iktisadi bakış açısında İbn Haldun'un medeniyet düşüncesinin etkileri görülmektedir. Bu iki âlim de medeniyetin inşasında iktisadi yapılanmanın önemine vurgu yapmış, emek, toprak ve zaman unsurlarıyla fikirlerine temel oluşturmuşlardır. Nebî, ekonominin medeniyeti somutlaştırdığını ileri sürmüş, bu düşüncesini maddi ve manevi şartı yönü açısından ele almıştır. Bu makale, Mâlik b. Nebî'nin ekonomik düşüncelerinin, Müslüman iktisatçıların modern dünyanın gereksinimlerine cevap verecek çözümler üretmeleri ve İslam hukukuna uygun ekonomik ilkeler geliştirmeleri gerektiğine dair görüşlerini de içermektedir. Mâlik b. Nebî İktisat dünyasında Müslümanların durumunu daha çok İslam toplumlarının ve Kuzey Afrika kıtasının dinamikleri üzerinden ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mâlik b. Nebî, Sosyal Denklemler, Sömürgecilik, Zaman, Sosyal Sermaye

Geliş Tarihi/Received: 20.09.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 26.11.2024
Yayınlanma Tarihi/ Available Online:
05.12.2024

Abstract: This article examines the economic thought of the Algerian thinker Malik Bennabi from intellectual and social perspectives. Malik Bennabi is renowned for his significant contributions to the study of civilization and colonialism. According to him, the construction of a civilization requires societies to achieve economic independence and undergo restructuring. In his works, Bennabi analyzes the economic challenges faced by Muslim societies in the post-colonial era, emphasizing that imitating Western capitalist and Marxist approaches is insufficient. He asserts that economic development can only be achieved through the creation of a model aligned with the cultural and religious values of Muslims. Bennabi explores the problems faced by Muslims in economic life, focusing on the concept of colonizability (qābiliyyat al-istīmār) and civilizational will, while addressing their psychological foundations. The influence of Ibn Khaldun's civilizational thought is evident in Bennabi's economic perspective. Both scholars emphasize the importance of economic structuring in the construction of civilization, basing their ideas on the foundational elements of labor, land, and time. Bennabi argues that economics concretizes civilization, analyzing this notion from both material and spiritual dimensions. This article also highlights Bennabi's views on the necessity for Muslim economists to develop solutions that respond to the needs of the modern world while adhering to the principles of Islamic law. Bennabi approaches the condition of Muslims in the economic sphere primarily through the dynamics of Islamic societies and the context of North Africa.

Keywords: Malek Bennabi, Social Equation, Colonialism, Time, Social Capital

Extended Abstract

This article focuses on Malik Bennabi's profound analyses of civilization and economics, detailing his perspectives on colonialism, economic independence, and the cultural transformation of Muslim societies. Malik Bennabi examines the condition of Muslims in the economic sphere through the dynamics of Islamic societies and the North African region. Bennabi defines colonialism not merely as an external imposition but as a condition stemming from internal weaknesses within societies, a concept he refers to as "colonizability." Bennabi explains that colonial powers do not only rely on physical force; they exploit social structures, weaken communal bonds, and implement divisive policies to undermine the psychological and economic foundations of colonized societies. This perspective shifts colonialism from a state of passive victimization to an active call for societies to question and address their own vulnerabilities.

Bennabi strongly opposes the uncritical adoption of Western capitalist and Marxist economic models. He argues that these systems are incompatible with the cultural and moral values of Muslim societies and calls for the development of a model tailored to the unique characteristics of these communities. According to Bennabi, genuine progress must be built on self-sufficiency, societal will (civilizational will), and an emphasis on ethical principles. In this context, Bennabi highlights the importance of labor, land, and time, aligning with Ibn Khaldun's theories on these elements as the foundations of civilization. He considers labor not only as an economic resource but also as a vital factor for social resilience and cultural development. For Bennabi, labor educates individuals, fosters productivity, and shapes the core values of a society.

Time management holds a significant place in Bennabi's thought. He criticizes the misuse and waste of time in underdeveloped Muslim societies, identifying it as one of their primary challenges. Bennabi contrasts this with the effective time management observed in industrialized Western societies. He emphasizes the necessity for Muslim societies to reinterpret and restructure their approach to time from an Islamic perspective, enabling both individual and societal development while preserving cultural identity. Furthermore, he connects economic stagnation not only to material causes but also to psychological factors, advocating for a fundamental shift in attitudes toward work, responsibility, and productivity at both individual and collective levels.

Bennabi's economic views are also distinguished by his critique of modern economic systems. He rejects the materialistic approaches of these systems, particularly the alienation and consumerism fostered by capitalism, which he sees as undermining human and societal values. Instead, Bennabi advocates for an economic system rooted in Islamic principles, highlighting the prohibition of interest, the implementation of zakat, and the equitable distribution of wealth. He believes that economic progress depends not only on material resources but also on moral and cultural renewal.

Bennabi's analysis extends to environmental and land-related challenges, especially in regions such as North Africa, where desertification and resource depletion obstruct development. He emphasizes the potential of human ingenuity and creativity to address these issues, restore ecological balance, and promote sustainable growth. Bennabi also critiques the excessive reliance on foreign expertise and imported models that disregard local contexts. He underscores the importance of developing context-specific strategies in economic planning to ensure effective and sustainable outcomes.

At the core of Bennabi's thought lies the concept of "civilizational will," which he defines as a society's conscious effort to mobilize its potential and resources for progress. Bennabi argues that societies lacking a strong civilizational will, no matter how resource-rich, cannot achieve sustainable development. He points to the success of early Islamic civilizations, where limited resources were utilized effectively through collective determination and innovation. Civilizational will, according to

Bennabi, is essential for societies to establish a balanced relationship between material and spiritual development.

In conclusion, Bennabi argues that economic development cannot be separated from cultural transformation. He stresses that integrating moral values with practical economic measures is crucial for building a balanced and sustainable civilization. Bennabi calls on Muslim societies to break free from dependency on external influences, utilize their inherent potential, and develop an economic system aligned with their cultural and spiritual heritage. This article situates Bennabi's economic thought within the broader framework of his civilizational theories, revealing his comprehensive vision for addressing historical and contemporary challenges. Bennabi offers a holistic model that addresses both material and intellectual dimensions for the socio-economic and cultural renewal of Muslim societies.

1. Giriş

İktisat ve medeniyet düşüncesi çalışmalarında, medeniyetlerin doğuşu, yükselişi ve çöküşü birbiriyle bağlantılı olarak ele alınmaktadır. İktisadi hayat, medeniyetlerin yaşadığı bu süreçlerin sonuçlarından bir tanesidir. Kuzey Afrika kıtası da, birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Çeşitli ekonomik kalkınma modelleri olan bu bölge, dinamik ve karmaşık yapıya sahiptir. Kuzey Afrika kıtasında, ekonomik kalkınma sürecinde karşılaşılan olumsuzluklar ve fırsatlar, kıtanın tarihsel, yapısal ve politik bağlarından etkilenmiştir.

Kuzey Afrika ve Endülüs'te 12. ve 13. yy'lerde İslam devletinin yönetiminde olduğu Muvahhitler dönemi yaşanmıştır. Bu dönemde, Berberi kökenli Muvahhitler, Murâbitlar'ı yenerek Batı İslam dünyasında hâkimiyet kurmuş ve kapsamlı sosyal, dini ve kültürel yenilikleriyle dikkat çekmişlerdir. Muvahhitler, Kuzey Afrika'da güçlü ve merkezi bir devlet yapısı kurarak yönetimi sıkı bir şekilde kontrol etmişler, bu merkezîyetçi yapı, imparatorluğun geniş toprakları üzerindeki siyasi ve askeri kontrolü güçlendirmiştir. O zamanlar toplum düzeni İslam hukuku ve dini değerlere uygun bir şekilde şekillenmiştir. Muvahhit Devleti zaman içinde yaşadığı iç ve dış baskılara yenik düşerek, bunların getirdiği ekonomik zorluklar nedeniyle yıkılmıştır (Cramer vd., 2020). Kuzey Afrika bölgesinde, Muvahhitler döneminden sonra düşünce yapısı değişmeye başlamış, buradaki toplumlar uzun süre sömürülere maruz kalması sebebiyle eski düzenlerine kavuşamamışlardır. İnsanların fikirleri, bu sömürü ortamından etkilenmiş, bazılarında direniş ve mücadele ruhu gelişmesine neden olmuştur. Bu insanlar fikirlerini kitleler halinde yaymaya çalışmış, özlerine dönmek için çözüm yolları aramışlardır.

Bu coğrafyada uzun yıllardır süregelen sömürge faaliyetleri insanları kültürel, ekonomik, fikri vs. her yönden derin bir şekilde etkilemiştir. 19. yy.da İngiltere başta olmak üzere, Fransa, Belçika gibi Avrupalı devletler tarafından Afrika kıtası paylaşılmıştır. Fransa Fas, Cezayir, Tunus gibi stratejik, ekonomik ve kültürel açıdan önemli gördükleri ülkeleri ele geçirmiş, burada hâkimiyet kurmaya çalışmıştır. Avrupa'dan bu bölgeye gönderilen misyonerler ve sömürgeci yönetimler, bölgedeki günlük yaşamın her alanına müdahil olarak toplumu asimile etmek amacıyla çeşitli faaliyetler ve baskılar uygulamışlardır. Afrika'nın tarihsel örneklerinden biri, Batı Afrika'daki Fransız sömürge yönetiminin zorunlu çalıştırmayı nasıl normalleştirdiğidir. Fransızlar, bayındırlık işlerinde hapisane işçiliği, yerel şefler ve sürekli seferber edilen çocuklar aracılığıyla organize edilen velayet veya emek vergisi sistemi gibi çeşitli bürokratik yöntemlerle zorla çalıştırmayı sistematik hale getirmişlerdir (Cramer vd., 2020, s. 17).

Fransa'nın özellikle Cezayir'deki sömürgecilik faaliyetleri toplum hayatının her alanını değiştirmeye yönelik olmuştur. Fransız sömürsü ekonomik alanda, vakıflara, çiftçilere, kabilelere ait olan toprakları ellerinden alarak Avrupalı toprak sahiplerine ve derebeylere vermiştir. Bu durum toplumda sınıfsal değişikliklere yol açmış, bir tarafta ekonomik güce sahip kapitalist ve feodal sınıf, diğer tarafta da toprakları elinden alınmış mülk sahiplerinin, tarım işçilerinin, küçük esnaf ve tüccarların,

memurların oluşturduğu ezici çoğunluk oluşmuştur. Bu sınıfsal değişiklerin yanında Fransız sömürüsü, “parçala, yut” yöntemini izleyerek ülke içindeki ırk ayrımcılığını körüklemiş, Arapları ve Berberileri birbirine düşman topluluk haline getirmeye çalışmıştır (Kureysi, 2002).

Bu ortam o bölgelerde yaşayan insanların hayatlarını derinden etkilemiş, toplumun sömürge faaliyetlerine karşı bir direniş bilincinin gelişmesine sebep olmuştur. Cezayir halkı bu direniş bilinciyle, 130 yıllık Fransa'nın sömürge yönetimine karşı bağımsızlık hareketleri başlatarak mücadele etmiştir. Cezayir, 1954 yılında başlayan kurtuluş savaşının, 1962 yılında zaferle sonuçlanmasıyla bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu süreçte sömürgeye birçok karşı fikir akımı gelişmiş, bu durumla mücadele etmeye çalışan gruplar ortaya çıkmıştır. Bazı düşünce insanları bu konuda öncü olmuşlardır. Mâlik b. Nebî bunlardan biridir. Bu sömürge ortamında dünyaya gelen Mâlik b. Nebî, tam manasıyla bağımsızlığa kavuşmanın, zihinlerin gelişmesiyle olacağını savunmuş, birçok çalışma yapmış, ideolojik kavramlar geliştirmiştir.

Nebî, *Çağa Tanıklığım* (1987), adlı eserinde hayatını detaylı bir şekilde ele almaktadır. Mâlik b. Nebî, 1905¹ yılında Cezayir'in Konstantin şehrinde dünyaya gelmiştir. Cezayir'de önce Kur'an eğitimi almış, sonrasında Fransa hâkimiyeti altındaki devlet okullarında eğitim görmüştür. Lise eğitimini tamamladıktan sonra Paris'e giden Nebî, 1935 yılında mühendislik fakültesinden mezun olmuştur. Paris'te Sorbonne Üniversitesi, Fransız Koleji ve Doğu Dilleri Enstitüsü gibi önemli kurumlarda birçok araştırmacı ve düşünürle tanışmıştır. Mâlik b. Nebî, zamanının çoğunu felsefe, sosyoloji ve tarih üzerine çalışarak geçirmiştir. Fransa'da eğitim gören diğer birçok Arap ve Müslüman gencin aksine, asıl kimliğini koruyarak Fransız toplumunda kültür, medeniyet, modernleşme, kalkınma, sömürgecilik ve bağımsızlık gibi konularda derin bir bilgi birikimi edinmeye çalışmıştır (Murâd, 2003, s. 513).

Mâlik b. Nebî genç yaşlarından itibaren etrafında olup biten olaylara karşı duyarlı olmuş ve bu olayların analizini yapmaya eğilimli olmuştur. Sahip olduğu kültür metodu sayesinde, geri kalmış ülkelerin problemlerini her şeyden önce bir uygarlık problemi olarak görmüştür. Bu konuyu merkeze alan Nebî, bundan dolayı tüm eserlerini *Uyarlığın Problemleri* adı altında bir araya getirmiştir. Mâlik b. Nebî, *Le phénomène coranique (Kur'an Fenomeni)* (1946, 1976), *Les conditions de la renaissance (Dirilişin Şartları)* (1948), *Vocation de l'Islam (İslam'ın Çağrısı)* (1954), *L'Afroasiatisme conclusions la conférence de Bandoeng (Asyacılık: Bandoeng Konferansı'nın Sonuçları)* (1959), *Perspectives algériennes (Cezayir Perspektifleri)* (1964) ve *Mémoires d'un témoin du siècle (Bir Asrın Tanığı: Hatıralar)* (1965) adlı eserleri Fransızca olarak kaleme almış, bu eserleri sonrası ki dönemlerde Arapçaya çevrilmiştir.

Mâlik b. Nebî 1956'da Fransa'dan ayrılmış, hac ibadetini yaptıktan sonra Kahire'ye geçmiştir. Burada çalışmalarını devam ettirebilmesi için Mısır hükümeti tarafından kendisine maaş bağlanmıştır. Cezayir'in bağımsızlığını kazanmasıyla 1963'te ülkesine dönen Nebî, Cezayir Üniversitesi rektörlüğüne, ardından yükseköğretim danışmanlığına getirilmiştir. Nebî Arapçasını geliştirdikten sonra eserlerini Arapça dilinde kaleme almıştır. *eş-Şirâ'u'l-fikrî fi'l-bilâdi'l-müsta'mere (Sömürge Ülkelerinde Fikrî Çatışma)* (1951), *Müşkiletü's-sekâfe (Kültür Problemi)* (1959), *eş-Şu'ûbât 'alâmetü'n-nümüvvi fi'l-müctema'îl-'Arabî (Arap Toplumunda Gelişmenin Zorlukları)* (1960), *Te'emmülât fi'l-müctema'îl-'Arabî (Arap Toplumunu Üzerine Düşünceler)* (1981) ve *Fî mehebbi'l-ma'reke irhâşâtü's-sevre (Mücadele Alanında: Devrimin Belirtileri)* (1981) adlı eserleri Arapça olarak yazılan eserlerindedir. Nebî, 1967'de görevinden ayrılarak bütün vaktini ilmî ve fikrî çalışmalara ayırmıştır. 31 Ekim 1973 yılında Cezayir'de vefat etmiştir (Murâd, 2003, s. 513).

Mâlik b. Nebî, İslam dünyasındaki geri kalmışlık ve sömürge ülkelerindeki entelektüel çatışma sorunlarını deneyimleyen, medeniyet sorunlarına çözüm arayan, yeniden doğuş ve reform

¹ Nebî bu dönemi “1905 yılında doğdum. Yani, hayatta kalan son şahitleriyle geçmiş, yetişme çağındaki istikbalin liderleriyle geleceği gözlemleyebilecek bir zaman diliminde...” şeklinde ifade etmektedir (Nebî, 1987, s. 11).

düşüncesinin öncülerinden birisi olarak tanınmaktadır. Sömürgeyi, sömürüye maruz kalmış toplumları anlamak için Mâlik b. Nebî'nin eserleri önemli bir yer tutmaktadır.

2. İslam Dünyasının İçerisinde Bulunduğu Durum

2.1. Sömürgecilik

Mâlik b. Nebî'ye göre sömürgecilik, bir toplumun düşünsel, kültürel, psikolojik ve ekonomik bağımsızlığını kaybederek, dış bir güce bağımlı hale gelmesi sürecini ifade etmektedir. Mâlik b. Nebî, sömürgeciliğin yalnızca dışsal bir olgu değil, aynı zamanda sömürgeleştirilen toplumların içsel zaaflarından kaynaklanan bir durum olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, sömürgeciliği mümkün kılan şey, bir toplumun kendi içindeki “*sömürülmeye elverişli*” yapısıdır (Nebî, 1980).

Nebî, toplumsal ilişkilerin toplum yaşamını güvence altına alan, kimliğini koruyan, kolektif çabaya imkân veren ve düzenleyen en önemli faktör olduğunu ifade etmektedir. Nebî'ye göre sömürge bu faktörlerin öneminin farkındadır ve politikalarını bu düşünce üzerinden uygulamaktadır. Bundan dolayıdır ki uyguladıkları “parçala, yönet” ideolojisi toplumda ayrışmayı arttırmaya yöneliktir. Nebî (2000):

Fransa'nın Cezayir devrimini bastırmak için kullandığı toplar, bombalar, uçaklar milyonlarca insanın ölmesine yol açmıştır ve toplum hayat enerjisinin büyük bir kısmını kaybetmiştir. Bu sömürünün açık ve görünen yüzüdür. Cezayirli hayata enerjisini toplamaya başlayıp, ülkeye hizmet için harekete geçtiklerinde ise sömürünün diğer yüzü ile karşılaşmıştır. Bu sefer sömürü, askeri gücünü harekete geçirmemiş toplumsal ilişkiler ağını yok etmek için bir takım insanı parayla kendi tarafına çekmiş ülke içinde bölücü propagandalar yaptırmıştır. (s. 151)

Bu açıkça görünmeyen tehditler için önlem almak çok daha zor olmuştur. Sömürü zihniyetlerin, kullandıkları araçlar değişse de hedefleri, sömürünün gücüne göre toplumsal ilişkileri parçalaması, hayat enerjisini ortadan kaldırmaktır (Nebî, 2000, s. 160).

إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّيْنَاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا

Kendilerine yazık etmekte olan kimseler öldükten sonra melekler onlara “*Ne işle meşgul oldunuz?*” dediler, “*O yerde zayıf görülenlerdendik*” cevabını verdiler. Melekler ise “*Allah'ın arzı geniş değil miydi, hicret etseydiniz ya!*” dediler (Altuntaş & Şahin, 2011, en-Nisa 4:97).

Bu ayette “*zayıf görünenler*” kelimesi, hükmeden topluluk tarafından güçsüz sayılan ve hakları önemsenmeyen aciz kimseleri ifade etmektedir. Bu aciz kimseler Medine'ye hicret ederek bu durumdan kurtulma imkânları var iken Mekke'li müşrikler tarafından zillet içinde yaşamayı tercih etmişlerdir. Bu davranışından kişi sorumlu tutulmuş, bilgisiz, amelsiz, imansız kalmaları bu durum için mazeret kabul edilmemiştir (Karaman vd., 2013, s. 123).

Ayette de ifade edildiği üzere İslam dini Müslümanların güçlü olmasını, bunun için arzda dolaşıp rızık aramaları, refaha kavuşmalarını emretmiş, zayıflığı ve zillet içinde yaşamayı hoş görmemiştir.

Nebî, sömürgeciliğin, bireylerin ve toplumların zihinsel olarak bağımsız düşünme yetilerini zayıflattığını ve onları dış güçlerin etkisine açık hale getirdiğini ifade etmektedir. O bu durumu “*sömürge psikolojisi*” olarak tanımlamakta ve bu psikolojinin, sömürgeleştirilmiş halkların kendi durumlarını kabullenmesine ve direnç göstermekte başarısız olmasına neden olduğunu belirtmektedir (Nebî, 1980).

Müslümanlar, sömürge döneminde ekonomik bilinçten yoksun bırakılmış ve sömürgecilerin taleplerine göre üretim yapan köleler haline getirilmiştir. Sömürgeciler, bu uyumu sağlamak yerine kendi zenginliklerini arttırmaya çalışmışlardır. Sömürge ülkeler, siyasi ve ekonomik bağımsızlıklarını sağladıklarında bile, Batı'nın ekonomik modellerini taklit etmekten kurtulamamışlardır (Nebî, 2018, s. 7).

Çalışma ahlakını bozan bu yaklaşım, sömürgeleştirilmiş insanları ekonomik sisteme bilinçli bireyler olarak dâhil etmek yerine, onları beklentisiz hale getirip korku içinde yaşatmıştır. Bu durum, sömürgeleştirilmiş olanların ekonomik gelişime uyum sağlamalarını engellemiştir. Örneğin, Kuzey Afrika'daki burjuva sınıfı, açlık korkusunu aşırı tüketimle bertaraf etmeye çalışırken, işçi sınıfı ise doğrudan açlıkla yüzleşmiştir. Sömürgecilik, ekonomik eğitim getirmek yerine, sadece kölelik dayatmış, bu da işçi ve burjuva sınıfının psikolojisini etkilemiştir. Ekonomik sorunların çözümü için insan doğasının gerekliliklerine odaklanmak gerekmektedir. Bazı ülkeler bağımsızlık sonrası ekonomik düşüş yaşamıştır. Bu düşüş sadece küresel ekonomik koşullar ve yerel psikolojik faktörlerle açıklanabilmektedir. Özellikle Endonezya ve Fransız hâkimiyeti altında olan Batı Afrika'da zorunlu çalışma ve gelir bozulmaları görülmüştür. Bu ekonomik sorunları psikolojik temellerinden ele almak önem taşımaktadır (Nebî, 2018, s. 10).

2.2. Medeni irade

Nebî, iktisat dünyasında gözlemlendiği tüm değişimlerin temelinde, medeniyetin farklı alanlarında meydana gelen dönüşümlerin olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu dönüşümler, tarihin çeşitli dönemlerinde farklı değerler, estetik anlayışlar ve ahlaki ilkelerle şekillenmiştir. İnsanın kendisini bu dünyada yeniden konumlandırması ve varoluşuna yeni anlamlar yüklemesi, irade ve yönelimlerinde de değişiklikler meydana getirmiştir. Bu değişimlerin bütünü, insanın yaşam biçimini ve toplumsal yapıyı dönüştürmüştür. Nebî, bu dönüşümün sadece duyuşsal düzlemle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda düşünsel alanı da (makulât âlemi) etkilediğini ifade etmektedir. Ancak ona göre bu etkiler, insanların iç dünyasına ve manevi yapısına nüfuz etmediği sürece, ekonominin iki temel taşı olan sanayi ürünü mallar ile bu malların üretimini sağlayan düşünce üzerinde bir değişim meydana getirmez. Nebî'ye göre ekonomi her ne kadar teorik bilinçlendirme sürecine sahip olsa da, medeniyetin somut bir şekilde tezahür etmesini de sağlamaktadır. Ekonominin medeniyeti somutlaştırması, maddi ve manevi koşulların bir bütün olarak tanımlanması ve sınırlandırılması ile mümkün hale gelecektir (Nebî, 2018, s. 80).

Nebî, toplumun gelişim sürecindeki bilinçli ve iradi çabalarının bütününe "*medenî irade*" başlığı altında yer vermektedir. O, medenî iradenin, medenî potansiyeli ortaya çıkaracağını ifade etmektedir. Mâlik b. Nebî, iktisat alanında çıkarımlarda bulunmak için medenî irade ile medenî imkân arasındaki nispi ilişkiyi nesnel koşullarda ele almanın faydalı olacağına vurgu yapmaktadır Nebî (2018, s. 61). Nebî, toplumların hareket noktasında ya da olağan dışı durumlarda karşılaştıkları reel şartlarda, medenî irade ile olanakları arasındaki ilişkiyi incelemenin önemli bir yaklaşım olacağını belirtmiştir. Nebî'nin (2018) bu konuya ilişkin İslam tarihinden örneği:

Hz. Peygamber (sa.) döneminde Araplar, imkânlar bakımından oldukça yetersiz bir durumdaydılar. Politik, stratejik ve sosyal alanlarda görevlerini yerine getirebilecekleri araçlar yoktu. Ancak onlar kısıtlı imkânlara rağmen sahip oldukları basit araçlarla görevlerini yerine getirmeye çalışmışlar, gerekli finansman sağlamak için darphanelerde para basmışlardır. (s. 84)

Burada dikkat çekilmek istenen durum darphanenin maddi kaynakların temini için yerine getirilmesinin önemli olduğunun bilincinde olan medenî iradedir. Nebî'ye göre bu darphaneler, yalnızca fiziksel birer unsur olarak değil, toplumun medenî iradesinin somut bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Ona göre gelişim yolunda ilerleyen bir toplum, bu iradeden yoksun kalırsa, sahip olduğu maddi kaynakların miktarı ne olursa olsun kalkınma araçlarını etkin bir şekilde kullanamaz (Nebî, 2018, s. 84).

Malik b. Nebî'ye göre iktisat dünyasında sayısal ölçütler ikinci planda yer almaktadır. Toplumların çeşitli alanlardaki görevleri yerine getirmek için girişimlerde bulunması, genellikle bu girişimlerin içerdiği sayısal ölçütlerle bağlantılıdır. Nebî'ye göre girişimin başlangıcından itibaren, başarılı olması

için yapılan faaliyetlerin imkânlar ölçüsünde bir denetim ve düzenleme altında olması gerekmektedir. Maddi koşulların gerektirdiği zorunlu ölçütlerin varlığında dahi, bu düzenleme ve gözetim süreci, ruhi faktör ve toplumsal irade olmadan etkin bir şekilde ilerleyememektedir. Nebî (2018) bu çerçevede iktisat tarihçisi J. Nef'in (ö. 1988) görüşüne yer vermektedir:

19. yy.da bolluk ekonomisi, Amerika, İngiltere ve Avrupa'nın bazı diğer bölgelerine hâkim olmaya başlamıştı. O zaman bazı âlimler, ekonomik kalkınmanın ancak manevi terbiye ile olacağını iddia etmişlerdi. Dini amaçlı yapılan savaşlarda manevi terbiye alanındaki ilerleme, bolluk ekonomisinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Bu ilerlemenin ilahi bir destek olmadan gerçekleşmesi imkânsızdır. Bunun yanında kişinin özgür iradesinin bu ilahi desteği araması ve bu desteği elde edince din, sanat, ahlak alanlarındaki problemleri çözmek için daha da güçlendirmesi gerekmektedir. (Akt., Nebi, 2018, s. 88)

Nebî buradaki iradenin medeniyetin başlangıç noktası olan medeni iradenin bizzat kendisi olduğunu belirtmektedir. Ona göre buradaki bolluk ekonomisi, sadece maddi olanaklara dayanmaktadır, Nebî, bunun uygulanmasında insan faktörünün ilk sıraya konulması gerektiğini savunmaktadır. Aksi halde istenilen sonuç başarılı bir şekilde elde edilemez (Nebî, 2018, s. 88).

Kur'an-ı Kerim'de insan iradesin nasıl olması gerektiğine dair şu ayet örnek gösterilebilir:

وَإِن تَعَفَّ فَمَا أُنْفِكُ اللَّهُ مِنَ الدَّارِ الْآخِرَةِ وَلَا تَنْسَ نَفْسُكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنُ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ

"Allah'ın sana verdiği (nimetlerde) âhiret yurdunu ara, dünyadan da nasibini unutma, Allah'ın sana ihsan ettiği gibi, sen de ihsan et" (Altuntaş & Şahin, 2011, el-Kasas 28:77).

"Dünyadan da nasibini unutma" ifadesi, dünya hayatı ile ahiret hayatı arasındaki dengeyi korumayı teşvik etmektedir. İslam, dünya hayatını ve nimetlerini tamamen reddetmeyi değil, aksine bu nimetleri uygun ve dengeli bir şekilde kullanmayı öğütlemektedir. Çalışmak, üretmek, topluma faydalı olmak ve ailesine bakmak da bu dünya hayatının önemli birer parçasıdır. Kişi bu dengeli ekonomik tutumu sürdürülebilir yapmak için kendi sistemini kurmak mecburiyetindedir. Allah insanı irade sahibi olarak yaratmış, yaptığı eylemler karşısında onu sorumlu tutmuştur.

İnsanın dünya ile manevi yaşam arasında kurduğu ilişki, çevresel ve zamansal koşullar çerçevesinde şekillenen eşya ile kurduğu etkileşimle doğrudan ilişkilidir. Bir başka deyişle, dünya, her kulun nefesine uyarak elde ettiği şeylerden ve kalbini saran şehvetlerden ibarettir. Tasavvufi kaynaklarda, her türlü dünya sevgisi eleştirilmektedir. Ancak Kur'an'da eleştirilen, maddeye olan bağlılıktır. Dünyanın geçici olduğunun bilincinde olup, bu dünya için de yatırım yapmak ve kazanç elde etmeye çalışmakta bir sakınca görülmemiştir (Karataş, 2023, s. 106).

İslam dünyası, az gelişmişlikten kurtulmak için açık bir iradeye sahip olduğunda, teorik olarak kapitalizm veya Marksizm ile sınırlı olmadığını fark edecek ve kaybettiği finansal yatırımı sosyal yatırımlarla telafi edebilecektir. Kendi çabasıyla ilerleyen ve kendi kendini yetiştirmiş bir toplum, ekonomik alandaki az gelişmişliğinin, sahip olduğu şeylerin doğasından değil, dünyayı algılayış biçimlerinden kaynaklandığını anlayacaktır. Bu şekilde, kardeşlik ve sükûnet ortamında, kendi potansiyellerini değiştirebilecek kapasiteye sahip olduğunu kavrayacaktır (Nebî, 2018, s. 100).

2.3. Psikolojik temeller

Mâlik b. Nebî, ekonomik sorunların kökeninin psikolojik ve toplumsal değişimlere dayandığını ifade etmektedir. Bir toplumun kalkınması, o toplumun içsel değerlerini ve davranışlarını değiştirmesiyle mümkün olacaktır. Bu bağlamda Nebî, İslam toplumlarının psikolojik dönüşümünü öncelikli görmektedir (Kalati, 2023, s. 383).

Nebî'ye göre Müslüman birey, ekonomik büyümeye katılabilmek için kişiliğini ve psikolojisini olumsuz etkileyen faktörlerden kurtulmalıdır. Bireyin bitkisel aşamadan aktif ve pozitif bir konuma geçmesi,

ekonomik büyüme için gereklidir. Bu geçiş, bireyin temel ihtiyaçlarının karşılanması ve psikolojik olarak yükseltilmesi ile mümkün olacaktır.

Nebî, bu fikirlerini Washington-Moskova düzlemi ve Tanca-Jakarta düzleminde geçen yaşantıların zıtlığına dikkat çekerek açıklamaktadır. Nebî, bu iki düzlem arasındaki zıtlıkları ekonomik kökenleriyle değil, psiko-kültürel yaşantılarıyla açıklamaktadır. Nebî, ekonominin Batı'da kazandığı üstünlük ve etkileyciliği, Afrika ve Asya dünyasının bilincinde elde edemediğini belirtmektedir. Batı'da ekonomi, yüzyıllar boyunca sosyal yaşamın başlıca temeli, örgütlenmenin ana kuralı ve insanların davranış prensibi olmuştur. Bu süreç, her evde para biriktirme tutkusunu simgeleyen meşhur "kirli çıkın" sembolünü ortaya çıkarmış ve bunu ailevi bir ideal haline getirmiştir.

Doğu'da ise, İslam uygarlığı, Eski Çağ medeniyetleri ile Batı medeniyeti arasında insanlığın temel bir gelişim aşaması olarak kabul edilmektedir. İslam ekonomisi, Eski Çağ medeniyetlerinin doğal ekonomileri ile Batı'nın gelişmiş ekonomik sistemleri arasında bir geçişi temsil etmektedir. Bu, İslam ekonomisinin, tarihsel ve kültürel bir köprü işlevi gördüğünü göstermektedir (Nebî, 1977, s. 83).

Mâlik b. Nebî, Muvahhitler² döneminden sonra, Müslümanların düşünce yapısının değiştiğini, tarihi sorumluluklarından sıyrıldığını, kendini sürekli tekrar eden, hiçbir iş görmeyip yerinde sayan bir toplum haline geldiğini ifade etmektedir (Nebî, 1977, s. 84). Muvahhitler sonrası dönemden maksat, İslam medeniyetinde düşüncenin yerini madde ve despotizmin alması, medeniyet öncesi döneme geri dönüştür. Nebî'ye göre Muvahhitler sonrası dönem hâlâ iyileştirilememiştir. Nebî burada, Müslümanları etkisi altına alan "ölü fikirlere" dikkat çekmektedir. Bu fikirler toplumu içten parçalamış, gelenekle uyumlu bir şekilde varlığını devam ettirmiştir (Akın, 2019, s. 94).

Nebî, Müslümanların içine düştüğü "sömürgeleşme" durumundan kurtulmaları için zihinsel olarak gelişmeleri ve çalışkan bir topluma dönüşmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Dolayısıyla, onun iktisadi görüşleri daha ziyade toplumun üretkenliğini artırmaya ve Müslümanların kendi kültürel ve maddi değerlerini koruyarak kalkınmasına odaklanmıştır.

3. İktisat Dünyasında Müslüman

Mâlik b. Nebî, daha çok medeniyet üzerine çalışmalar yapan bir düşünür olarak tanınmaktadır ancak iktisat alanındaki görüşleri ve yaptığı çalışmalar da bu alan için önemli kaynak olmuştur. Bu alanda ortaya koyduğu en özel eser *İktisat Dünyasında Müslüman* (2018) adlı çalışmasıdır. Bu çalışma, Mâlik bin Nebî'nin *Rönesans Koşulları* (1948), *İslam Dünyasının Yönü* (1954), *Afro-Asya Fikri* (1954), *İslam Topluluğu Fikri* (1959) kitaplarında savunduğu ekonomik görüşleri, delilleri ve örnekleri bakımından kapsamlı bir temel olarak kabul edilmektedir. Nebî, bu kitapta Müslümanların sömürge sonrası ekonomik bağımsızlıklarını ve refahlarını nasıl sağlayabileceklerini ele almaktadır (Nebî, 2018).

Mâlik b. Nebî, ekonomik ilkelerin belirli bir sosyal deneyimin sonucu olarak ortaya çıktığı ve ekonomik teorinin siyasal teori ile birlikte ilerlemesi gerektiği ifade etmektedir. Bu, teorik ilkelerin gerçek dünyada etkili olabilmesi için gerekli şartların sağlanması gerektiği anlamına gelmektedir. Toplumsal denklemler, ekonominin dinamiklerini ve bireylerin ekonomik davranışlarını şekillendirmektedir, bu da ekonomik büyüme ve refahın temelini oluşturmaktadır. Nebî, insanın gerçekliğini, biyolojik ve sosyal denklem esasına göre açıklamaktadır (Nebî, 2023, s. 91).

1. Biyolojik denklem: Bu denklemde, her durumda insanlar birbirine eşit olabilmektedir. Sadece bazı durumlarda insanlar birbirine göre daha az ya da çok yeteneklere sahiptirler.

² Muvahhitler dönemi (1121-1269), Afrika'da ekonomik hayatın canlandığı ve büyük gelişmelerin yaşandığı bir dönem olarak tarihe kaydedilmiştir. Bu dönemlerde ticaret yolları genişlemiş, zanaat ve tarımda önemli gelişmeler yaşanmış ve şehirler ekonomik merkezler haline gelmiştir. Muvahhitler, adil ve dengeli bir ekonomik düzen kurarak, toplumun refah seviyesini artırmış ve sosyal adaleti sağlamışlardır. Ayrıca, kültürel ve bilimsel ilerlemelerle birlikte ekonomik büyüme de desteklenmiş, zenginlik ve refah, toplumun her kesimine yayılmıştır. Muvahhitler çok uzun zaman iktidarda kalmamış olmalarına rağmen siyasi, ekonomik, kültürel alanlarda yaptıkları reformların etkisi, sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir (Uçar, 2019, s. 58).

2. Sosyal denklem: Toplumlar birbirlerine göre farklı sosyal denklemlerde bulunabilmektedirler. Bir toplumun sosyal denklemi de zamanla değişebilmektedir. Bir toplumun sosyal denklem düzeyini belirleyen unsur, o toplumun gelişmişlik ya da geri kalmışlık seviyesidir.

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

“Ant olsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık” (Altuntaş & Şahin, 2011, İsra 17:70).

Biyolojik denklem, ayette de ifade edildiği üzere, Allah’ın insanı en güzel ve en üstün şekilde yaratıp, ona varlıkların en şerefli olarak ihsanda bulunmasıdır. Bunu Allah tüm insanlığa bahşetmiştir. Sosyal denklem ise; insanların kendilerini toplumda eşit bir şekilde konumlandırmasıyla oluşmaktadır. Toplumun, problemler karşı tutumunu ve faaliyetlerinin düzeyini bu denklem belirlemektedir. Bu denklem, toplumları birbirinden farklı kılmakla beraber, aynı topluma mensup fakat farklı zamanlarda yaşamış nesilleri de birbirinden ayırmaktadır (Nebî, 2018, s. 90).

Mâlik b. Nebî’ye göre sosyal denklemin, ekonomik alanda iki kaynağı bulunmaktadır.

1. Küresel Kuzey ekonomi kıtasında yaşayan toplum.
2. Küresel Güney ekonomi kıtasında yaşayan toplum.

Her iki toplum da içindeki bireylerin davranışlarını ve bu davranışların etkinliğini belirli bir derecede ölçerek, bu etkinliği bireylerin yeteneklerinin bir göstergesi olarak kabul etmektedir.

Mâlik b. Nebî’ye göre kişinin toplumsal yaşam üzerindeki etkisini anlayabilme yeteneği, kişinin içinde bulunduğu çevreye göre farklılık göstermektedir. Bireyin problemler karşısındaki pozisyonunu belirlemede başlangıç koşulları, bu koşulların sonuçlarını dolaylı olarak etkilemektedir. Bu koşullar zinciri, bireyin tutumlarını ve sonuçlarını belirleyen ve bu sonuçların duyarlılığımız karşısında engellenebileceği bir tür determinizme tabi tutan “sosyal denklemi” oluşturmaktadır. Nebî’ye göre, bu kaçınılmaz olguyu anlarsak, şu andaki davranışlarımız üzerindeki etkisini de kavrayabiliriz. Eğer sosyal denklemimizi, değiştirmek için kararlı olursak, onunla olan özgürlüğümüzün boyutunu da belirleyebiliriz. Nebî bu fikrine örnek olarak Washington-Moskova eksenini ve Tanca-Jakarta eksenini ele almaktadır.

1. Washington-Moskova ekseninde doğan bir çocuk, istatistik yasasına tabi olmaktadır. Bu çocuk, doğumundan itibaren eğitim, sağlık ve iş olanakları açısından yüksek bir paya %90 sahip olacaktır.
2. Tanca-Jakarta ekseninde doğan bir çocuk da istatistik yasasına tabi olmaktadır. Ancak bu çocuk, eğitim, sağlık ve iş olanakları açısından tahmini %40’ın altında bir paya sahip olmaktadır. Yani, biyolojik yetenekleri ne olursa olsun, sosyal denkleminin bir sonucu olarak %75 oranında işsiz kalma ihtimaliyle karşı karşıya kalacaktır.

Bu iki varsayım, bireyin davranışlarının, içinde doğduğu sosyal koşullar tarafından nasıl sınırlandırıldığını açıkça göstermektedir. Bebeklik döneminden itibaren karşılaştığı sosyal denklem, bireyin davranışlarını belirlemektedir. Kişi ancak toplumsal denklemini değiştirmeye çalışırsa bu sürecin kaçınılmaz sonuçlarından kurtulabilecektir (Nebî, 2018, s. 93-94).

3.1. İktisadi düşüncenin yeniden yapılandırılması ve kültürel uyum

Mâlik b. Nebî, İslam iktisadının başarılı olması için, yerel kültür ve sosyoekonomik koşullara uygun bir ekonomik modelin geliştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Modern çağda Müslüman ne üretici konumunda ne de tüketici konumdadır; aksine özensiz ve taklitçi konumuna düşmüştür (Maskavi, 2013, s. 1131). Müslüman iktisatçılar, Batı’nın ekonomik teorilerini İslam’a uygun hale getirmeye çalışmak yerine, kendi özgün ekonomik modellerini geliştirmelidir (Nebî, 2018, s. 14).

Nebî (2018) bu hususu izah etmektedir:

Müslüman, yaşadığı sömürge travmasından sonra ekonomik dünyasına gözünü açtığında, sömürgecilerin istediği her emri yerine getiren köle haline geldiğini görecektir. Bu köle, Vietnam tarlalarında kauçuk, Afrika'da sudan nohudu, Kuzey Afrika'da ise şarap üretmektedir. Bu üretimlerine, çalışmalarına rağmen bu kölenin ekonomi dünyasıyla hiçbir nesnel bağlantısı olmadığını gibi, meşru nitelikli bir ilişkisi de olmamaktadır. Onlar hakkı gözetilen üretici, ihtiyacı karşılanan tüketici de değildir. O sadece devamlı çalıştırılan bir iş aleti olarak görülmektedir. Burada iktisadi bir bilinç yoktur. Ekonomi dünyasının kavramları, yapısı ve maslahatları kendisine yabancı bırakılmış hiçbir deneyim ve uzmanlık kazanmasına imkân verilmemiştir. (s. 7)

Nebî, Müslüman toplumların ekonomik sorunlara, yalnızca Adam Smith'in liberalizmi ya da Karl Marx'ın materyalizmi gibi Batılı çözümlerle yaklaşılmasını eleştirmektedir. O, bu durumu İslam toplumlarının kendi kültürel değerlerine dayanan çözümler geliştirememesinin bir göstergesi olarak görmektedir. Ona göre İslam toplumunu kültürel olarak da yüksek seviyeye ulaştırmayı amaçlayan sorunlarının çözümü, İslam toplumlarının kendi fikri ve bedensel imkânlarını kullanmasıyla gerçekleşecektir.

Nebî, ideolojik temelli bu ekonomik planların, objektif olmayan ahlaki temeller üzerine kurulduğunu belirtmektedir. Buna örnek olarak, kendilerini Marksist veya ilerici olarak tanımlayanlar ile kendilerini liberal Müslüman olarak tanımlayanların planlarını eleştirmektedir. (Maskavi, 2013, s. 1132). Ekonomik alanda uzmanlaşmış Müslümanların konularını incelediğinde, bu uzmanların sanki ekonomik sorunların çözülmesinde Adam Smith'in liberalizmi ile K. Marx'ın³ materyalizminden başka seçenek yokmuş gibi, bu ikisinin ortasında durduğunu ve başka seçenek yokmuş gibi davrandıklarını söylemektedir (Nebî, 2018, s. 9).

Mâlik b. Nebî, batılı ekonomi uzmanların İslam ülkelerine getirilmesi ve bu uzmanların kendi ülkelerinde başarılı olan planları burada uygulamaya çalışmalarını, bunu yaparken yerel koşulları göz ardı etmeleri nedeniyle başarısız oldukları örnek göstermektedir. Örneğin, Dr. Schacht'ın⁴ Endonezya'da başarısız olmasının sebebinin, Almanya'ya uygun olan bir ekonomik planı Endonezya'ya uyarlamaya çalışması olduğunu belirtmektedir. Endonezya doğal ve beşeri bakımdan zengin olması sebebiyle ekonomik başarı için gerekli olan maddi veya teknik tüm koşulları kendi içinde barındırmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Almanya'yı sıfırdan yükseltmiş ve geliştirmiş olan Dr. Schacht'ın burada başarısız olmasının nedeni Endonezya için yaptığı planın temeline Almanya toplumuna özgü sosyal denklemi koyması olmuştur (Nebî, 2018, s. 10).

Nebî, ekonomik kalkınmanın, sadece Batılı ekonomik sistemlerin seçimi ile değil, toplumun kültürel değerleri ve sosyal dinamikleriyle uyumlu bir şekilde aktive edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Ona göre asıl mesele, İslam toplumunun kültürel aşılma meselesidir. Kültürel aşılma, kültürel etkileşim ve yayılmanın bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Ticaret, savaşlar, göçler, eğitim ve medya gibi etkenler kültürler arasında etkileşimi arttırmakta ve bu süreci hızlandırmaktadır. İslam toplumları, yaşadığı bu yoğun ve zorunlu olarak yaşadığı bu kültürel aşılmanın etkisiyle kendi köklerinden ayrılıp, çözümün Batı'da olduğu hayaline kendini inandırmıştır. Nebî, geri kalmış Müslüman ülkelerin yeni bir iktisadi yapılanmanın koşulları üzerine düşünüp, harekete geçmesiyle İslam düşüncesine uygun bir model ortaya koyabileceğini düşünmektedir. Bu İslami düşüncelerin ilkeleri şu şekildedir;

³ K. Marx'a göre işçilerin emek gücünden elde edilen artı-değer kapitalizmin temel taşıdır.

Kapitalistler, işçilerin ürettikleri değerini yalnızca bir kısmını işçilere verirken, geri kalan kısmına kâr olarak el koymaktadırlar.

⁴ Hjalmar Schacht; Alman Bankacı. Reichsbank'ın Genel Başkanı ve Nazi Almanya'sının Ekonomi Bakanıdır.

1. Sermayenin tek elde toplanmaması, malın toplumun faydasına olacak şekilde dönüşüme sokulması gerekmektedir.
2. Üretim toplumsal bir gerekliliktir ve sosyal hayattaki insan merkezli yaklaşımla çatışmamalıdır.
3. İhtikâr ve faizin yasaklanması şarttır.
4. Zekâtın yasal bir zemine oturtulması gerekmektedir (Kureyşi, 2002, s. 185).

لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِّنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ

“Kişinin önünde ve arkasında, Allah’ın emriyle onu gözetleyen ve koruyan melekler vardır. Bir toplum kendi içindeki durumu değiştirmedikçe, Allah onların durumunu değiştirmez...” (Altuntaş & Şahin, 2011, er-Ra’d 13:11).

ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِّعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَىٰ قَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Bir toplum, sahip oldukları olumlu nitelikleri ve davranışları değiştirmedikçe, Allah onlara verdiği nimetleri değiştirmez. Şüphesiz, Allah her şeyi iştir ve her şeyi bilir” (Altuntaş & Şahin, 2011, el-Enfal 8:53).

Mâlik b. Nebî, iktisatta uzmanlaşmış Müslümanların bu ayet üzerine düşündükleri takdirde, bu ayetin toplumların koşullarına ve diğer konulara psikolojik açıdan nasıl vurgu yaptığını daha iyi anlayacaklarını ifade etmiştir. Ayet, değişen varoluş gerekçeleri düzeyinde, psikoloji alanında önemli bir yere sahiptir ve medeni seviyenin belirleyici bir unsurudur. Nebî’ye göre Müslümanlar ekonominin köklerini araştırmak için derinlemesine çalışmalar yapsaydı, bu ayette vurgulanan teorik sonucun aynısına ulaşacaklardı.

Mâlik b. Nebî, ekonomik gelişmenin sadece banka kurmak ve fabrikalar inşa etmekle sınırlı olmadığını, öncelikle insanın inşası ve onun tüm sorunlar karşısında yeni bir davranış geliştirmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ekonomik gelişme, bireylerin ve toplumların psikolojik ve kültürel dönüşümleriyle başlamaktadır. Nebî, bu tür bir çalışmanın, ekonomik fikirlerin aşılması veya değiştirilmesinde etkili olacağını belirtmektedir. Bu sayede, ekonomik alanda desteklenmek veya değiştirilmek istenen kişinin gerçekliğine daha yakın olunacak ve bu da koşullara bağlı olarak daha etkili çözümler sunacaktır (Nebî, 2018, s. 59).

4. Mâlik b. Nebî’de Medeniyet ve İktisat Düşüncesi ve İbn Haldûn’un Etkisi

Mâlik b. Nebî’nin medeniyet ve iktisat düşüncesinde İbn Haldûn’dan (ö. 1406) etkilendiği görülmektedir. 14. yüzyılın önemli düşünürlerinden biri olan İbn Haldûn, tarihsel, toplumsal, iktisadi ve siyasi izahlarıyla önemli çalışmalara sahiptir. İbn Haldûn, medeniyetlerin yükseliş ve çöküş döngülerini analiz etmiş, bu konu hakkındaki fikirlerini “Mukaddime” adlı eserinde toplamıştır.

Mâlik b. Nebî, İbn Haldûn’un medeniyet anlayışını benimseyerek, ekonomik kalkınmanın sadece maddi kaynaklarla değil, aynı zamanda insan kaynaklarının gelişimiyle sağlanabileceğini savunmaktadır. İbn Haldûn’un toplumsal değişim ve kalkınma konusundaki teorik yaklaşımları, Mâlik b. Nebî’nin ekonomik düşüncelerinde önemli bir referans olmaktadır (Akakba & Belhadi, 2022, s. 171).

Mâlik b. Nebî, İbn Haldûn gibi, İslam medeniyetinin tarihi süreci içindeki sorunları analiz etmeye çalışmıştır. Bu analizlerde, ekonomik sorunları bilimsel planlama ve sosyal-kültürel yatırımlar temelinde ele almıştır (Kalati, 2023). Nebî, değişim ve insani gelişim hareketinin nesnel koşullarını incelemiş, tarihsel yasalarla açıklamaya çalışmıştır. Bunu da medeniyeti ve geçirdiği süreçleri merkeze alarak yapmıştır.

İbn Haldûn, toplumun yapılandırılması için ekonomik ilişkileri temel olarak görmektedir (Haldûn, 2021, s.652). İbn Haldûn, şehirlerin gelişmişlik düzeyinin üretim ve işgücü verimliliği gibi faktörlere

bağlı olarak artacağını düşünmektedir. Gelişmiş bölgelerdeki iş ve meslek sahipleri, refah düzeyini arttırmakta ve bu bölgedeki kazanç diğer bölgelere göre fazla olmaktadır. Bu durum o bölgedeki idari ve ticari yetkililerin etkili yönetimiyle desteklenmektedir.

4.1. Emeğin yönlendirilmesi

İbn Haldûn, Mukaddime'sinde İslam öncesi ve sonrası Kuzey Afrika toplumlarının dinamiklerini incelerken bedevi (göçebe) ve hadari (yerleşik) yaşam tarzları arasındaki farklara dikkat çekmektedir. Bu iki toplumun gelişmişlik seviyesinin, ekonomik üretimde ve iş bölümünde emeğe verilen değer farkından kaynaklı olduğunu belirtmiştir. Ona göre kazanç, emeğin değerinden ibarettir. Malın ve hizmetin önemi de onun için harcanan emeğin değeriyle eş değer olarak görülmektedir. Emeğe değer verilmesi oradaki iş ve pazarı hareketlendirmekte, şehrin ithalat ve ihracatının artmasına etki etmektedir. Buradaki meslek sahipleri, insani kaynakları oluşturmaktadır. İbn Haldûn'a göre, emeğe hak ettiği değeri vermeyen toplumlar, zamanla üretkenliklerini ve dayanıklılıklarını yitirmektedir. Bu tür toplumlar, dış tehditlere karşı savunmasız hale gelmekte ve zamanla çökmektedir (Haldûn, 2021, ss. 652-653).

Mâlik b. Nebî'de emek hakkındaki görüşlerini şekillendirirken *"Hiç kimse kendi elinin emeğinden daha hayırlı bir rızık yememiştir. Allah'ın Peygamberi Davud da kendi elinin emeğinden yerdi."* (Buhârî, 2009, n. 2072) hadis-i şerifini referans almaktadır. Nebî toplumda, eşyanın geleceğini şekillendiren yegâne gücün emek olduğunu belirtmektedir. Emek, insan, toprak ve zaman gibi temel unsurlardan çıkmaktadır. Müslümanlar, emekle ilgili ilk derslerini İslam medeniyetinin kurucularından almışlardır. Onlar, ilk olarak şehirlerini, pazarlarını inşa etmişlerdir. Emek burada sadece kazanç yönü değil eğitsel yönü de ifade etmektedir (Nebî, 2023, s. 109).

Sosyal yapılandırma sürecinde emeğin yönlendirilmesi, tüccar, çiftçi, zanaatkârlar gibi her kesimden insanların aynı doğrultuda çalışması anlamına gelmektedir. Bir ülkede sanat ve zanaatla ilgilenen insanların sayısının artması, kişinin yaşam şartlarının doğal statüsüne ulaşmasını beraberinde getirecektir. Nebî, insanların beklediği mucizenin elini harekete geçirip, aleti tuttuğunda ve toprakla meşgul olduğunda gerçekleşeceği kanaatini taşımaktadır. İlim öğretmek, öğrenmek emektir, yoldan bir engeli kaldırmak emektir, fidan dikmek emektir, başka insanlara yardımcı olup boş zamanlardan yararlanmak emektir. Bunlar böylelikle, medeniyetin her katmanını birlikte oluşturmaktadır (Nebî, 2023, s. 110).

Nebî'ye göre, ekonomik yapılanmanın en önemli unsuru olan emek ilkesinin gerçekleşebilmesi için, yabancı sermayeden, işletmeden ve dış borçlanmaya dayalı ticaretten uzak durmak gerekmektedir. Çünkü dışa bağlı bir ekonomi, zamanla mali, sosyal krizlere sebep olabilmektedir. Bundan dolayı sermaye değil, emek esas alınmalıdır (Kureyşi, 2002, s.187).

Nebî, Kapital sistemlerin insanı, emeğine ve kendisine karşı yabancılaştırdığını ileri sürmektedir. Bu sistemlerde insanlar potansiyelleriyle uyumlu etkinlik gerçekleştirememektedirler. Ona göre kapital sistem, bireyin kendisini sadece bir üretim aracı olarak görmesine yol açan, toplumu tüketim odaklı hale getiren ve insanları kendi kültürel değerlerinden uzaklaştıran bir yapıya sahiptir. Bu durum, bireyin potansiyelini ortaya koyamamasına ve kendi değerlerinden kopmasına sebep olmaktadır.

Nebî eserlerinde, emeğin yönlendirilmesi bağlamında K. Marx'a doğrudan atıf yapmasa da, Marx'ın emek teorisine ve emeğin toplumsal yönüne dair düşünceleriyle dolaylı bir ilişki kurmaktadır. Marx'a göre, kapitalist sermaye ne kadar zenginleşirse işçi de o kadar yoksullaşmaktadır. İşçi, ne kadar çok mal üretirse, kendisi de bir mal gibi o kadar değersizleşmektedir. Bu durumda, varlık dünyasının değeri arttıkça insanların değeri azalmaktadır. Emek, sadece mal üretmekle kalmaz, aynı zamanda kendini ve işçiyi de bir mal olarak üretmektedir.

Bu durum, emeğin ürünü olan nesnenin, işçinin karşısında yabancı bir şey olarak belirmesi demektir; emeğin ürünü, işçiden bağımsız bir güç haline gelmektedir. Emeğin ürünü, maddeleşmiş emek, yani emeğin nesneleşmesidir. Bu gerçekleşme, işçiler için gerçekliğin yok olması olarak görülmektedir. Nesneleşme, nesnenin yok oluşu ve nesneye kölelik anlamına gelmektedir. Emek sahibi için ise bu durum, yabancılaşma ve başkalaşma olarak ortaya çıkmaktadır (Marx, 2013, s. 75).

Nebî, Marx'ın emek teorisini, yabancılaşma ve kapitalist sistem eleştirileri bağlamında dikkate almaktadır. Marx'ın emek teorisi, insanın emeğiyle kendisini gerçekleştirdiğini, ancak kapitalist sistemde emeğin yabancılaşmaya yol açtığını öne sürmektedir. Nebî, Marx'ın aksine, emeğin yalnızca sınıf mücadelesiyle tanımlanmasına karşı çıkmakta ve toplumun manevi değerlerinin merkeze konulmasının gerekli olduğunu savunmaktadır. Ona göre, Marx'ın materyalist emek anlayışı, toplumların manevi ve kültürel potansiyelini göz ardı etmektedir. Nebî bu nedenle, emeğin yönlendirilmesinin, insan potansiyelinin manevi değerlerle bütünleşmesiyle gerçekleşeceğini savunmaktadır (Nebî, 2023, s. 112).

4.2. Toprak ve zaman unsuru

Mâlik b. Nebî'ye göre, insanın, medeni insan olma yolunda sahip olması gereken en önemli varlıklar, zaman, toprak ve harekete geçme istencidir. Nebî, bu unsurların durağan halden dinamik hale geçmesiyle sürdürülebilir bir ekonominin mümkün olacağını belirtmektedir. Ona göre insanın, medeniyetin başlangıç evresinde, gayesine ulaşmak için besin kaynağı toprak ve zamandan başka sermayesi bulunmamaktadır. Bu iki varlıktan geriye kalan, saraylar, okullar, ulaşım araçları medeniyeti oluşturan ana unsurlar değil, elde edilen kazanımlardır (Nebî, 2023, s. 68).

Nebî, toprak unsurunu sosyal değeri üzerinden ele almaktadır. Bu sosyal değer, toprak sahiplerinden edinilen değerdir. Medeniyetler geliştikçe toprakları da değer kazanmaktadır. Toplumların gerilemesi ile de toprağın değeri düşüş yaşamaktadır. İslam medeniyetleri, toplumların geri kalmasıyla değer kaybetmiştir.

Cezayir gibi ülkelerde çölleşmenin kıyılara doğru ilerlemesi, zamanla ciddi bir ekonomik gerilemeye yol açmıştır. Bu süreçte, halkın temel besin kaynağı hurma, su kaynakları ise yalnızca kış yağmurlarıyla sınırlı hale gelmiştir. Bu zor koşullar karşısında insanların çözüm üretebilme imkânı son derece kısıtlı kalmış; ekilebilecek arazilerin ve hayvancılıkla uğraşacak varlıkların tükenmesi, halkı ya göç etmeye ya da çöl ile kırsal alan arasında sıkışıp kalmaya zorlamıştır. Bu durum, gıda ve barınma ihtiyaçları açısından tüm toplumsal gelişimin temelini teşkil ettiğinden görmezden gelinecek bir sorun değildir. Nebî'ye göre, İslam toplumlarının bu konuyu ciddiyetle ele alıp planlama aşamasına geçmeleri gerekmektedir.

Bu konu, tarımla ilgili çalışmaların içinde yer alsa da Nebî, iklim koşulları yönüne dikkat çekmektedir. Kuzey Afrika'da ağaçların yok olmasıyla çöl ilerlemeye devam etmektedir. Bir zamanlar verimli araziler olan bu toprakların çöle dönüşmesi, ekonomik hayatta da değişimlere yol açmıştır. Bu bölgenin mesleği, tarımdan hayvancılığa dönüşmüş, hayvancılıktan da hiççiliğe ulaşmıştır. Zaman geçtikçe ağaçlık arazinin azalması, havayı da çöl ikliminin etkisi altında bırakmıştır. Bu olumsuz sonuç, insanların sadece kazancını değil hayatını da tehdit etmeye başlamıştır. Nebî'ye göre bilim adamları bu sorunu çözebilecek, yeryüzünü imar edebilecek konumda iken bu etkilerini tahrip etmek için kullanmaktadırlar. Çünkü onların mensubu oldukları medeniyet, onlardan yıkım istemektedir. Müslümanların bunlarla mücadelesi insan, toprak ve zaman faktörüyle başarıya ulaşacaktır. Nitekim Rusya ve Hollanda'nın topraklarının en az üçte biri insan eliyle üretilmiştir. Müslüman toplumlar da doğaya karşı elde edeceği bu başarılarla, yeniden yapılanma için büyük bir adım atmış olacak, risaletin taşıyıcısı olduğunu tarihe yazdıracaktır (Nebî, 2023, ss. 131-137).

Medeniyeti oluşturan temel unsurlardan biri de zamandır. Modern dünyada, zamanın organizasyonu, Frederick W. Taylor'un Bilimsel Yönetim Teorisi (Scientific Management) çerçevesinde büyük bir

önem taşımaktadır. Taylor, iş süreçlerini rasyonelleştirmek ve verimliliği artırmak amacıyla zamanı ölçülebilir bir kaynak olarak ele almış ve kronometreler aracılığıyla iş süreçlerinin detaylı analizini yapmıştır. Bu yaklaşım, üretim süreçlerinin zaman odaklı bir şekilde optimize edilmesini sağlayarak modern ekonomik düzenin temellerinden birini oluşturmuştur. Zamanın bu şekilde ekonomik bir değer olarak ele alınması, üretim ve fiyatlandırma süreçlerinde dakik bir hesaplama gerekliliğini beraberinde getirmiştir. Ancak Nebî'ye göre, Kuzey Afrika toplumları 1900'lerden beri zaman kavramına daha çok metafiziksel bir bakış açısıyla yaklaşmışlardır. Bu anlayış, zamanın ekonomik bir kaynak olarak rasyonel ve ölçülebilir bir şekilde değerlendirilmesiyle uyumlu değildir. Dolayısıyla, modern ekonomik düzenlemeler ve Taylor'un öngördüğü zaman organizasyonu anlayışı, metafiziksel zaman algısına sahip toplumlarda uygulanabilirlik açısından zorluklarla karşılaşmıştır (Maskavi, 2013 s. 1134). Taylor'un teorisi, verimlilik ve üretim açısından büyük etki oluştursa da iş süreçlerinin aşırı standartlaştırılması, çalışanların üzerinde yoğun baskı oluşturması sebebiyle eleştirilere maruz kalmıştır (Braverman, 1974).

Mâlik b. Nebî'nin başlıkta yer verdiği "*zaman*" kavramı ile ilk olarak işgücü için zamanın önemi kastedilmektedir. Nebî, çalışmalarında zamanın bilimsel değerine dikkat çekmiş ve işgücü açısından önemine vurgu yapmıştır. Nebî, zamanın tarihsel kavramıyla, insanların tarih boyunca çeşitli amaçlarla işlerini yaparken zamanın nasıl etki ettiğini göstermektedir. Her işin yapılması belirli bir zaman ve toplumsal bir değer gerektirmektedir. Her an için zamanın değerlendirilmesi bu açıdan önem taşımaktadır.

Tüm ulaşım araçları belirli bir süreye göre çalışmakta ve tarım işleri de belirli programlara dayanmaktadır. Nebî, sosyal ve ekonomik hayatın birbirine bağlı olduğunu, zamanın akışına göre işlerin yürüdüğünü söylemektedir. Zaman ileriye doğru akmakta ve asla geriye alınamamaktadır. Bu nedenle, insan hayatının ve emeğinin verimli kullanılması, üretim ve sanayiye odaklanılmasını zorunlu kılmaktadır (Maluki, 2013, s. 10).

Nebî'ye göre zamanın kıymetinin bilinmemesi, toplumların gelişiminde büyük bir engel teşkil etmektedir. Zamanın etkin kullanımı, bilimsel, sınai ve ekonomik ilerleme için gereklidir. Ancak, toplumlar zamanın değerini anlamadıklarında, ilerleme ve gelişme de sınırlı kalmaktadır. Her medeniyetin tarihi, zamanın verimli kullanımıyla şekillenmektedir.

Nebî, az gelişmiş İslam toplumları ile Batı toplumunu zamanın kullanımı açısından kıyaslayarak, zamanın ekonomik ve sosyal kalkınma üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. Batı toplumunda zaman, üretkenlik ve verimliliği arttırmak amacıyla etkin bir şekilde yönetilmektedir. Modern sanayi toplumlarındaki her türlü faaliyet belirli çalışma saatlerine göre organize edilmektedir ve bu yaklaşım batı toplumlarının maddi kalkınmayı hızla gerçekleştirmelerini sağlamaktadır.

Buna karşılık, az gelişmiş İslam toplumları, kalkınma süreçlerinde çoğunlukla geleneksel yöntemleri kullanmayı sürdürdükleri için, Batı'nın ekonomik ve toplumsal alanda bir değer ölçütü olarak gördüğü zamanı verimli kullanamamış ve bu nedenle ilerleme kaydedememişlerdir. Nebî, İslam toplumlarının zaman algısının modern dünyada kalkınma önündeki bir engel haline geldiğini belirtmektedir. Bu nedenle, gelişmişlik düzeyinde Batı toplumlarına kıyasla geri kalmışlardır (Nebî, 2018, s. 7). Ancak, bu sorunun giderilmesinde Batı'nın zaman algısını aynen taklit etmekten ziyade İslam toplumlarının, kendi manevi değerleriyle uyumlu bir zaman anlayışını üretkenlik ve kalkınma hedefleri doğrultusunda yeniden yorumlaması gerekmektedir.

4.3. Ekonominin somutlaştırılması

Mâlik b. Nebî, ekonominin medeniyeti somutlaştırdığı görüşündedir. Ona göre, medeniyetin, ekonomi tarafından somutlaştırılması, maddi ve manevi şartlarını bir çerçevede ele almakla mümkündür. Toplumlar bu şartları, bünyelerinde barındırmaktadır ve bu şartlar her insana sosyal güvenceler sağlamaktadır.

Nebî, bu açıdan medeniyetin iki yönünü ele almaktadır:

1. Toplumların, sosyal görevlerini belirlemelerinde ve bu görevleri gerçekleştirmelerindeki sahip oldukları irade, medeniyetin manevi şartı(nı)/ yönünü oluşturmaktadır.
2. Toplumların, sosyal görevlerini yerine getirirken sahip olmaları gereken araçlar ve olanaklar da medeniyetin maddi şartı(nı)/yönünü oluşturmaktadır.

Mâlik b. Nebî, bu şartlardan yola çıkarak ekonomiyi *“İrade ve olanağı, iktisadi alanda duyulur ve görülür hale getiren bir bilim”* olarak tanımlamıştır. Nebî, bir ülkede kişi başına düşen milli geliri de medeniyetin sahip olduğu olanakların somut bir göstergesi olarak ifade etmektedir (Nebî, 2018, s. 84).

Mâlik b. Nebî, İktisat Dünyasında Müslüman (2018) kitabında bir ülkenin gelişmişlik seviyesini gösteren, kişi başına düşen milli gelire dikkat çekmektedir. Ancak Nebî, sadece bu verilere bakarak ülkelerin sosyal ve ekonomik durumlarının tam olarak anlaşılamayacağını ifade etmektedir (Nebî, 2018, s. 56). Sadece bu verilere bakarak değerlendirme yapmak, İslam ülkelerini başarısız göstermek, gençlerin akıllarındaki İslami ideolojinin gerçekliğini yıkmak için de yapılan bir algı operasyonudur. Bu algı, Avrupa tarafından yöntemleri belirlenen Müslüman araştırmacıların çalışmalarında bile yer almaktadır. Bu aldatmacanın bilincinde olan Müslüman şuuruna sahip araştırmacılar da vardır. Nebî buna referans olarak; Mısırlı gazeteci Abdullah Nedîm’in (ö. 1896), sömürgecilerin Müslümanlara aşılama çalışmaları aşağılık kompleksine dikkat çektiğine yer vermektedir. Nedîm, sömürgeci zihniyetlerin, *“Bizim gibi davransaydınız, bizim sahip olduklarımıza sahip olurdunuz.”* Söylemiyle İslam ideolojisini başarısız göstermeye çalıştıklarını ifade etmektedir. Sömürgeciler, iktidarlarını bu ideolojiye dayandırarak, İslam’ın hüküm sürdüğü yerleri ele geçirme amacını taşımaktadırlar (Nebî, 1977, s. 78).

Mâlik b. Nebî, bir toplumun zenginliğini yalnızca sahip olduğu nesnelere değil, ürettiği ve sahip çıktığı düşüncelerle değerlendirmek gerektiğini belirtmektedir. Bir toplum doğal afetler ve savaşlar gibi zor, yıkıcı olaylarla karşılaştığında, maddi varlıklarını tamamen kaybedebilir veya kayıplarını yeniden inşa edene kadar bu varlıklardan yoksun kalabilir. Ancak bin Nebî’ye göre, eğer bu toplum sağlam düşüncelere sahipse, yeniden toparlanma ve kalkınma kapasitesine de sahiptir. Nebî, asıl kaybın, toplumun aynı zamanda *“düşünceler dünyasına”* hâkimiyetini kaybetmesiyle gerçekleşeceğini ve yıkımın daha büyük olacağını ifade etmektedir. Ona göre, toplum düşüncelerini kurtarmayı başarır, her şeyi kurtarmış olur çünkü *“nesnelere dünyasını”* yeniden yapılandırma gücünü kendinde bulacaktır.

Nebî, İkinci Dünya Savaşı’ndaki Almanya ve Rusya’nın durumunu bu fikrine örnek göstermektedir. Bu iki devlet, özellikle Almanya, savaşın *“nesnelere dünyasını”* hatta her şeylerini yok ettiğine şahit olmuştu. Ancak, iki devlet de düşünce birikimleri sayesinde sahip oldukları her şeyi hızlıca yeniden yapılandırmayı başarabilmiştir (Nebî, 2000, s. 120).

Mâlik b. Nebî, New York’un da büyük bir deprem yaşaması sonucunda yıkılmasıyla, kendisini yeniden inşa edebileceğini iddia etmektedir. Bu yeniden inşa sürecini sadece mali güçle değil, aynı zamanda sosyal güçle başaracağını ifade etmektedir. Finansal rezervlere ait veriler göz önünde bulundurulduğunda mali kaynaklar kendi başına yeterli olmayacaktır (Maskavi, 2013, s. 1143). Bu açıdan mali yatırımlar kadar sosyal yatırımlar da önem taşımaktadır.

5. Sonuç

Mâlik b. Nebî’nin iktisat ve medeniyet üzerine yaptığı çalışmalar, Müslüman toplumların sömürgecilik sonrası yaşadığı ekonomik sorunlara derinlemesine bir bakış sunmaktadır. Nebî, Medeniyetin yeniden yapılandırılması sürecinde, iktisadi yapılandırmanın önemine dikkat çekmektedir. Burada, emeğin ve sermayenin yönlendirilmesi konusunda yeni fikirler ortaya koymakta, iktisadi yapılanmada en önemli unsurlardan olan insan, toprak ve zamanı kıymeti bakımından ayrıca ele almaktadır. Nebî, bu üçünün durağan halden dinamik hale geçmesiyle sürdürülebilir bir ekonominin mümkün olacağını belirtmektedir.

Nebî, Müslümanların ekonomik bağımsızlıklarını kazanmak için Batı'nın kapitalist ve Marksist yaklaşımlarını taklit etmek yerine, kendi kültürel ve dini değerleriyle uyumlu bir ekonomik model geliştirmeleri gerektiğini savunmaktadır. Ona göre, bu sistemler insanın manevi ve ahlaki yönlerini göz ardı ederek, yalnızca ekonomik ve maddi koşullara odaklanmaktadır. Bu durum, insanın manevi ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğu için, İslam toplumlarının değerleriyle uyuşmamaktadır.

Mâlik b. Nebî ekonomik düşüncelerinde, İslami ahlaki değerlerin ve toplumsal denklemlerin önemi vurgulamaktadır. Ona göre, ekonomik kalkınma sadece teknik bilgi ve materyal zenginlikle değil, aynı zamanda bireylerin ve toplumun ahlaki ve manevi değerleriyle de sağlanmalıdır. Onun fikirleri, İslam iktisadının sadece ekonomik kalkınma değil, aynı zamanda toplumsal ve ahlaki gelişim için de bir araç olduğunu göstermektedir.

Mâlik b. Nebî, ekonomik fikirlerin gözden geçirilmesi ve gerektiğinde değiştirilmesinin önemine dikkat çekmektedir. Bu sayede, ekonomik politikalar toplumların gerçeklerine daha uygun hale gelecek ve daha etkili sonuçlar elde edilebilecektir. Mâlik b. Nebî, Müslüman iktisatçıların İslam hukukunu ve ekonomik ilkeleri göz ardı etmeden, modern dünyanın ekonomik gereksinimlerine cevap verecek çözümler üretmeleri gerektiğini belirtmektedir. Ona göre, ekonomik sorunların çözümü, İslam'ın temel prensipleri ve değerleriyle uyumlu, özgün ve sürdürülebilir ekonomik modellerin geliştirilmesinde yatmaktadır. Ekonominin kökenlerinin araştırılması sonucunda, ekonomik kalkınmanın temelinde insan davranışlarının ve toplumsal değişimlerin yattığı teorik sonucuna ulaşılmıştır. Bu, yalnızca ekonomik kurumların değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel yapıların da göz önünde bulundurulmasını gerektirmektedir.

Mâlik b. Nebî'nin ekonomik fikirleri, toplumsal ve psikolojik dönüşümlerle desteklenmiş bir ekonomik kalkınma modelini önermektedir. Bu model, toplumların maddi ve manevi gelişimlerini bir bütün olarak ele alarak, sürdürülebilir ve dengeli bir kalkınmayı hedeflemektedir.

Mâlik b. Nebî'nin fikirleri, özellikle İslam dünyasının modernleşme sürecinde maruz kaldığı zorluklara karşı çözüm arayışlarında büyük bir önem taşımaktadır. Nebî'nin çalışmaları, sadece teorik bir bilgi birikimi sunmaktan ibaret olmayıp, bu alanda araştırma yapanlar için aynı zamanda pratik çözümler ve uygulama alanları da sağlamaktadır.

Kaynakça

- Akın, M. H. (2019). Mâlik Bin Nebî'nin Tarih Felsefesi ve İslam. *Tezkire*, 70, 9-22. <http://ktp.isam.org.tr/detayilhmkltz.php?navdil=tr&midno=167790000&YayinTarihi=2019>
- Belhadi, S., & Akakba, A. (2023). Social capital and its role in achieving development from the perspective of Malik Bennabi. *Mecelletü'l-Hukuk ve'l-Ulum es-Siyasiyye*. 10(1), 170-182. <https://www.asjp.cerist.dz/index.php/en/article/217158>
- Bin Nebî, M. (1968). *İslam ve Demokrasi*. Ergun Göze (Çev.). İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Bin Nebî, M. (1973). *Cezayir'de İslam'a Yeniden Doğuş*. Ergun Göze (Çev.). İstanbul: Yağmur Yayınevi.
- Bin Nebî, M. (1980). *Kabiliyetü'l-İsti'mar*. Dâr al-Fikr.
- Bin Nebî, M. (1987). *Çağa Tanıklığım*. İbrahim Aydın (Çev.). İstanbul: Bir Yayıncılık.
- Bin Nebî, M. (1997). *İdeolojik Savaş Ajanları ve İslam Dünyası*. Cemâl Karağaçlı (Çev.). İstanbul: Fikir Yayınevi.
- Bin Nebî, M. (2000). *Kültür Sorunu ve Bir Toplumun Doğuşu*. Salih Özer (Çev.). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Bin Nebî, M. (2018). *el-Müslimü fi Alemi'l-İktisad*. Dımeşk: Darü'l-Fikr.
- Bin Nebî, M. (2023). *İslami Uyanışın Şartları*. Ömer Budak (Çev.). İstanbul: Ekin Yayınevi.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil (2009). *Sahîhu'l-Buhârî*. Beyrut: Dâr İbn Hazm.
- Braverman, H. (1974). *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century*. Canada: Monthly Review Press.
- Cramer, C., Sender, J., & Oqubay, A. (2020). *African Economic Development*. Oxford University Press.
- Dirks, N. B., (1992). *Colonialism and Culture*. Michigan Üniversitesi Yayınları.
- Haldûn, İ. (2021). *Mukaddime*. Süleyman Uludağ (Çev.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kabasakal, Z. (2020). Creativity and innovation: Providing competitive advantage in the business world. *Journal of Business and Management Research*, 12(3), 45-60.
- Kalati, B. (2023). el-Afkar el-İktisadiyye 'Ind Mâlik b. Nebî. *Mecelletü Camiati'l-Emir Abdu'l-Kadir li'l-Ulum el-İslamiyye*. 30(2). 379-394. https://www.researchgate.net/publication/369136560_alafkar_alaqtsadyt_nd_malk_bn_nby
- Karataş, H. K. (2023). Zühd Kavramının Serüveni ve İlk Mutezilî Zühd Misalleri. *İğdır Üniversitesi İfder*, 21, 55- 111. [http://ifder.igdir.edu.tr/Makaleler/1020732281_04_Karatas_\(85-111\).pdf](http://ifder.igdir.edu.tr/Makaleler/1020732281_04_Karatas_(85-111).pdf)
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Baskı, 2011.
- Kureyşi, A. (2002). *Mâlik bin Nebî'ye Göre Toplumsal Değişim*. Mustafa Altunkaya (Çev.). İstanbul: Ekin Yayınevi.
- Lewis, B. (1993). *Islam in History: Ideas, People, and Events in the Middle East*. Open Court.
- Maluki, S. (2013). an-Nazariyya el-İktisadiyye 'Ind Malik bin Nebi, min Hilal Selasiyyeti: Tuvacihu Ra's el-Mal, Tuvacihu el-'Amal ve Tuvacihu Vakt. *Mecelletü'l-Ulum el-İktisadiyye ve't-Tesir ve'l-Ulum et-Ticariyye*. 6(10), 122-140. <https://www.asjp.cerist.dz/en/article/13002>
- Marx, K. (2013). *1844 Elyazmaları*. Murat Belge (Çev.) İstanbul: Birikim Yayınları. <https://archive.org/details/karlmrx1844elyazmalaribirikimay.8.baski>

Maskavi, Ö. K., (2013). *fi Suhbeti Mâlik b. Nebî mesare nahve'l-binai'l-cedid*. Dimeşk: Darü'l-Fikr Yayınevi.

Murâd, S. (2003). Mâlik b. Nebî. *TDV İslâm Ansiklopedisi (27)* içinde (ss. 513- 514) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Uçar, İ. (2019). Bir Berberî Hanedânlık: Muvahhidler (1147- 1229). *Kalemname*. 4(7). 1-16. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/754793>

World Bank Group. (2023). *GDP per capita (current US\$)- Africa*. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?locations=A9AO&skipRedirection=true&view=map>

World Population Review (2023). *Europe's GDP Per Capita, by Country*. <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/gdp-per-capita-by-country>

Yıldırım, T. (2011). Malik Bin Nebî'de Sömürülebilirlik Olgusu. *Milel ve Nihal*, 8 (2), 33-52. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/milel/issue/10464/128123>

Makale Bilgi Formu

Yazarın Katkıları: Makale tek yazarlıdır. Yazar makalenin son halini okuyup onaylamıştır.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar: Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, özel veya kâr amacı gütmeyen sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunmaktadır.

İntihal Beyanı: Bu makale iThenticate tarafından taranmıştır.